

**FUNKCJA ŚREDNIKA W DEFINICJACH W WYBRANYCH PUBLIKACJACH
WSPÓLCZESNEJ LEKSYKOLOGRAFII GWAROWEJ¹**

*M. Surma, mgr, doktorantka, Szkoła Nauk o Języku i Literaturze,
Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej UAM*

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
(Poznań, Polska)*

e-mail: michalina.surma@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5165-5160>

Celem niniejszego artykułu jest analiza wartości funkcjonalnej średnika w definicjach w artykułach hasłowych słowników gwarowych. Materiał został wyekscerpowany z «Ilustrowanego leksykonu gwary i kultury podhalańskiej» Józefa Kąsia (t. I: «A–B»), «Słownika gwar Lubelszczyzny» Haliny Pelcowej (t. 1: «Rolnictwo»; t. 9: «Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe») oraz wybranych słowników opublikowanych w ramach serii «Wielkopolskie Słowniki Regionalne» («Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego» pod red. Błażeja Osowskiego; «Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego» pod red. Osowskiego; «Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Świąta, wierzenia i przesady» pod red. Justyny Kobus i Tomasza Gniazdowskiego; «Słownik języka mieszkańców ziemi lukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie» pod red. Jerzego Sierociuka). Odwołanie się do powtarzalnych przykładów użycia średnika w definicjach pozwoliło na określenie ich roli delimitacyjnej w definicjach artykułów hasłowych, na które składają się dwa typy definicji oraz w definicjach dwóch różnych desygnatów. Co pokazuje analiza – wykorzystanie średnika w definicjach pozwala na łączenie definicji leksykograficznej (naukowej) z dodatkowymi informacjami i definicją użytkownika gwary. Powtarzalne schematy użycia znaku delimitacyjnego wskazują także na kształtowanie się stałej praktyki leksykograficznej w słownikach gwarowych.

***Słowa kluczowe:** leksykografia gwarowa, słowniki gwarowe, mikrostruktura słownika, artykuł hasłowy, definiowanie, średnik.*

Postawienie problemu. Sposoby definiowania w słownikach gwarowych, choć podobne do zasad opisywania znaczeń w słownikach ogólnych, bywają uzależnione od czynników pozajęzykowych. Specyfika definicji w słownikach gwarowych wynika przede wszystkim z tego, że objaśnienie artykułu hasłowego niejednokrotnie zostaje uzupełnione o elementy kulturowe (etnograficzne). Konieczne jest ujęcie wszystkich cech definicyjnych desygnatu, ale także odniesienie go do innych desygnatów w związku z powiązaniem o charakterze kulturowym tj. występowaniem leksemu w kontekście obyczajów, zwyczajów, wierzeń, praktyk religijnych itp. (4, s. 14). Przy uwzględnieniu kontekstu definicja ma charakter pełny, dogłębny.

Oprócz rzeczywistości pozajęzykowej w przypadku definicji w słownikach gwarowych istotne jest wyjście od perspektywy użytkownika gwary, o czym szerzej pisał Józef Kąs we wstępie do *Słownika gwary orawskiej* (10). Odwołanie się do doświadczeń i praktyki osób posługujących się gwarą umożliwia więc ujawnienie innego niż ogólnopolski sposobu postrzegania świata. Jak zauważają Barbara Falińska i Anna Kowalska:

«Definiowanie nazw gwarowych różni się od definiowania nazw literackich większym stopniem trudności w interpretacji ich znaczeń, które to trudności wynikają z różnorodności systemów leksykalnych na badanym obszarze językowym. <...> Nie typy definicji bowiem, ale geografia nazw jest tym głównym czynnikiem, który odróżnia słowniki gwarowe od słowników języka literackiego. <...> Stosunek do geografii nazw ma zasadniczy wpływ na ich definiowanie, na sposób wyodrębniania i objaśniania znaczeń» (2, s. 339–340).

Zmiany w obrębie gwarowego systemu leksykalnego wiążą się z zanikaniem tradycyjnego słownictwa gwarowego oraz przejmowania z polszczyzny ogólnej konkurencyjnego słownictwa ogólnopolskiego (5, s. 29), co również odzwierciedla się w sposobie definiowania jednostek. Przenikanie się polszczyzny ogólnej z odmianą gwarową powoduje różny stopień podobieństwa znaczeniowego. Kąś wskazuje różnicowanie się znaczenia (to samo, węższe, szersze, całkiem inne) oraz formy (taka sama, różnice morfologiczne, zleksykalizowana różnica fonetyczna, całkiem inne) (por. 5, s. 33). Przed dialektologiem-leksykografem zmiany w obrębie semantyki powodują konieczność oddania sytuacji językowej w artykułach hasłowych. Istotne jest zrewidowanie znaczeń dawnych i zestawienie ich ze zmianami zasięgu. Z uwagi na specyfikę słowników gwarowych bardzo często następuje w tym wypadku wiązanie różnych typów definicji.

W definicji będącej obligatoryjnym i najważniejszym elementem hasła oprócz przecinków zostają użyte inne znaki interpunkcyjne – wewnątrz cudzysłowu definicyjnego umieszczany jest również średnik. Stanisław Szober klasyfikuje go jako znak pisarski, nie podając jego roli w tekście (13, s. 494). Mieczysław Szymczak z kolei zwraca uwagę, że średnik pełni funkcję pośrednią między funkcją kropki i zwykle stawia się go pomiędzy równorzędnymi składniowo zdaniami (12, s. 153). Badacz wskazuje na funkcję średnika jako separatora zdań (współrzędnych członów zdań złożonych, samodzielnych pod względem myślowo-pojęciowym zdań pojedynczych), wyliczeń oraz dłuższych fragmentów tekstu. W NSPP Andrzej Markowski zauważa, że: «średnik jest znakiem interpunkcyjnym używanym stosunkowo rzadko w polskich tekstach (7)». W komentarzu do WSPP nie zostają sformułowane zasady użycia średnika w specyficznej formie wypowiedzi, jaką jest definicja słownikowa (17). Edward Polański w WSO powtarza informację o funkcji średnika po Szymczaku (16).

Analiza ostatnich badań i publikacji. Do roli średnika w definicjach słownikowych odwoływała się Ewa Rudnicka, która, opisując kategorię stylu w badaniach metaleksykograficznych na podstawie zamkniętych partii definicyjnych (wypowiedzenia zamknięte kropką lub znakiem sygnalizującym koniec definicji), wskazywała, że:

«<...> warto zwrócić uwagę na liczbę zdań w definicji. Standardem w leksykografii są definicje jednozdaniowe, dlatego wszelkie odchylenia od tego modelu są warte uwagi, mogą wskazywać na nowatorstwo stylowe słownika w danym okresie i zastosowanie środków sprzyjających łatwiejszemu odbiorowi przekazu <...>» (9, s. 52).

Z kolei Kinga Tutak poświęciła swoje teksty funkcji innego znaku interpunkcyjnego – dwukropka (zob. 14, 15). Rozważań na temat roli średnika w definicjach w artykułach słownikowych nie podjęto również na gruncie badań leksykografii gwarowej, dlatego niniejszy artykuł ma za zadanie chociaż w niewielkim stopniu zniwelować tę lukę.

Systematyzacji definicji słownikowych, opierając się na słownikach ogólnych języka polskiego, dokonał Witold Doroszewski (11, s. XXX–XXXIV). Badacz wyróżnił następujące typy definicji, które stosowano w SJPD: realnoznaczeniowa, strukturalno-znaczeniowa, strukturalna, zakresowa, synonimiczna, gramatyczna. Zaproponowana przez Doroszewskiego klasyfikacja niejednokrotnie podlegała krytyce, w szczególności strukturalistycznej semantyki leksykalnej, etnolingwistyki i językoznawstwa kognitywnego, o czym szerzej pisze Piotr Żmigrodzki (18, s. 81–84). Zwracano uwagę nie tylko na sytuację, w jakiej dokonuje się definiowania (definicje: sprawozdawcza, regulująca, konstrukcyjna) (por. 6), ale także odnoszono się do sytuacji, w której jednostki nie można przedstawić za pomocą analizy semantycznej (definicje: semantyczne, gramatyczne i pragmatyczne) (por. 1). Specyfika definicji wiązała się nie tylko ze znaczeniem, ale również ze sposobem ujęcia opisywanej rzeczywistości (definicje: przedmiotowe, metajęzykowe, ostensywne) (por. 18, s. 81).

Halina Karaś odnosi się do trudności w definiowaniu artykułów hasłowych w słownikach gwarowych z uwagi na odmienną sytuację leksykografa opracowującego słownictwo ogólnogwarowe, regionalne czy lokalne (3, s. 231). Badaczka wskazuje, że definicje stosowane w słownikach gwarowych są zbieżne z definicjami w innych leksykonach językowych z uwagi na bazowanie na dorobku leksykografii ogólnej przez autorów słowników gwarowych (3, s. 234).

Cel pracy. Celem artykułu jest analiza wartości funkcjonalnej jednego ze znaków interpunkcyjnych – średnika – w definicjach w artykułach hasłowych wybranych słowników gwarowych. Rola delimitacyjna średników w definicjach w słownikach ogólnych, mimo że sygnalizowana (por. 9, s. 52), nie była dotąd szczegółowo analizowana.

Materiały i metody badawcze. Do pozyskania bazy materiałowej wykorzystano wybrane dzieła leksykografii gwarowej opublikowane po 2011 roku, a zatem niebędące przedmiotem analizy w *Polskiej leksykografii gwarowej* Haliny Karaś, tj. *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* Józefa Kąsia (t. I: A-B), *Słownik gwary i kultury Kujaw* (t. I, A-H) pod red. nauk. Zofii Sawaniewskiej-Mochowej oraz wybrane słowniki opublikowane w ramach serii «Wielkopolskie Słowniki Regionalne» (*Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego* pod red. Błażeja Osowskiego; *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego* pod red. Osowskiego; *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady* pod red. Justyny Kobus i Tomasza Gniazdowskiego; *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie* pod red. Jerzego Sierociuka). Na etapie pozyskiwania materiału skontrolowano również *Słownik gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej (t. 1: *Rolnictwo*; t. 9: *Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe*, t. 10 *Obrzędowość i obyczajowość ludowa*), jednak w żadnym ze wskazanych tomów nie pojawiły się średniki w obrębie cudzysłówów definicyjnych. Wynika to zapewne z założeń, jakie przyświecały Pelcowej – artykuły hasłowe są definiowane przy wykorzystaniu definicji realnoznaczeniowych.

W analizie pod uwagę biorę definicje haseł, czyli znaczenie umieszczone w cudzysłowie definicyjnym. Występowanie średnika odnotowuję również w tych przypadkach, kiedy artykuł hasłowy ma więcej definicji, wydzielonych w postaci znaczeń numerowanych. Na bazę materiałową składają się hasła, w których użyto średnika przy definiowaniu wyrazów hasłowych – w znacznej większości ten znak interpunkcyjny był użyty jednokrotnie, rzadziej dwukrotnie lub trzykrotnie. Z poszczególnych słowników wyekscerpowano definicje, w obrębie których pojawia się średnik tj.:

1) *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* Józefa Kąsia (22) (ILGiKP) – 1584 definicje, np.: *abstyfikator, adamowo zimą, adwyntowski, agrynst, ajncel, a juści, akacyjo, akardyon, aksamitka, alamijowy, alejzy, ambicyjo, babracyć, babranina*;

2) *Słownik gwary i kultury Kujaw, t. I: A-H*, pod red. nauk. Zofii Sawaniewskiej-Mochowej (24) (SGiKK) – 409 definicji, np.: *a juści, abo, ady, centryfuga, cymborze, czarcie żebro, dygać, dziamać, garłok, gręzowiny, hajtować, haranie, harmoszka*;

3) *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady*, pod red. Justyny Kobus i Tomasza Gniazdowskiego (19) (dalej: Gniezno) – 348 definicji, np.: *gromnica (grómnica), kawalerszczok, ksioⁿżeczka (ksioⁿżyczka), łabuzie, pierzak (pierzok), szparagus (sziparagus), wilijorz, wycioⁿgnoć kogoż nastepnego*;

4) *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. Błażeja Osowskiego (20) (*Gospodarz*) – 46 definicji, np.: *bloⁿg, drzewo, dźziewo, dźrzewo, prosiok, schowanko, sztilisko, sztylisko, sztyl, sztyl, tania jatka, taterka, wymyślunek, żoloⁿdek, żolóⁿdek*;

5) *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. Błażeja Osowskiego (21) (*Gospodyni*) – 29 definicji np.: *bober, bón, dziadoski, pepegi, piecyk, skrzek, skrzok, talerzyk, turki, twarożek, ubranie, wiśnia, wielki*;

6) *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. Jerzego Sierociuka (23) (Łuków) – 27 definicji, np.: *cybula, gabla, gable, jucha II, klepisko, kosisko, plechować, rozplechować, rynek, szary barszcz, zajadki*.

W tabeli 1 przedstawiono zestawienie liczby artykułów hasłowych i stosunku występowania średnika w definicjach.

Zestawienie liczby artykułów hasłowych

Tytuł i autor słownika	Liczba artykułów hasłowych	Liczba definicji ze średnikiem
ILGiKP	3167	1584
SGiKK	1450	409
Gniezno	860	348
Gospodarz	1492	46
Gospodyni	1452	29
Łuków	1394	27

Analiza materiału. W zgromadzonym materiale uwzględniono występowanie średnika:

A. ze względu na budowę definicji:

- 1) w definicjach jednego desygnatu, na które składają się dwa typy definicji;
- 2) w definicjach dwóch różnych desygnatów;

B. ze względu na cel wydzielenia:

- 3) dla oddzielenia nienumerowanych znaczeń jednego hasła;
- 4) dla oddzielenia odsyłaczy do innych artykułów hasłowych od definicji.

Niniejsza analiza bazy materiałowej opierać będzie się na klasyfikacji Doroszewskiego. Uwzględnię także kwestie związane z zasięgiem definicji w słownikach gwarowych (por. 3, s. 231–242). Uwaga zostanie skupiona na elementach składowych definicji, aby określić funkcję średnika oddzielającego składowe definicji. Określę także wpływ użycia średnika wewnątrz cudzośliwu definicyjnego na interpretację określonych haseł.

1. Dwa typy definicji jednego desygnatu

1.1. Definicja realnoznaczeniowa uzupełniona po średniku nazwą ogólnopolską

Typ ten najczęściej występuje przy definiowaniu wyrazów hasłowych będących nazwami gwarowymi rozumianymi jako elementy terytorialnie odróżniające się od gwar sąsiadujących i odmiany ogólnopolskiej, charakterystyczne dla mowy mieszkańców pewnego regionu. Pierwsza część definicji artykułu hasłowego stanowi definicję realnoznaczeniową, a hasło zostaje wyjaśnione bez odwołania się do budowy słowotwórczej wyrazu (11, s. XXX). W drugiej części, po średniku, pojawia się jednowyrazowe uzupełnienie w postaci wskazania synonimu będącego nazwą ogólnopolską. Wprowadzenie po średniku nazwy ogólnopolskiej ma na celu jednoznaczne wskazanie desygnatu oznaczanego omawianym hasłem w rzeczywistości pozajęzykowej.

BOBER – ‘warzywo o zwisających, obłych strąkach, w których znajdują się jasnozielone nasiona; bób’ (Gospodarz, s. 24)

TURKI – ‘rośliny ozdobne o kulistych, pomarańczowych kwiatach; aksamitki’ (Gospodyni, s. 294)

ANGIELSKA CHOROBA – ‘choroba wieku dziecięcego spowodowana niedoborem witaminy D w organizmie, objawiająca się zaburzeniami we wzroście kości i ich zniekształceniem; krzywica’ (SGiKK, s. 45)

CIURA – *pejor* ‘człowiek powolny, ospały, ślamazarny, nierozgarnięty, nieobyty; niedorajda’ (SGiKK, s. 139)

BOJSKO – 4. ‘wydzielony plac do rozgrywania zawodów sportowych; boisko’ (ILGiKP, s. 95)

BAMBUCH II – 2. ‘nieślubne dziecko (zwykle z pogardą); bękart; zob. też: BYNŚ I’ (ILGiKP, s. 181)

1.2. Definicja zakresowa uzupełniona definicją synonimiczną – najczęściej formą ogólnopolską

Definicja w artykule hasłowym wskazuje na zakres desygnatów, do których można odnieść dany wyraz. W pierwszym członie, przed średnikiem, następuje wskazanie desygnatu

nadrzędnego poprzez formułę „o czymś”, np. o człowieku. Po dwukropku wskazany zostaje zakres znaczeniowy. Średnik oddziela drugą część, w której pojawia się synonim – forma ogólnopolska.

BUTRZNIEĆ – ‘o drewnie: psuć się, tracić wytrzymałość pod wpływem wilgoci; butwieć’ (ILGiKP, s. 453)

DOSTAŁY – ‘o zbożu i innych roślinach, owocach: odpowiedni do zbioru; dojrzały’ (SGiKK, s. 176)

GRANIATY – ‘o maści zwierząt domowych: charakteryzująca się białymi plamami na czarnym lub czerwonym tle; łaciaty, pstrokaty’ (SGiKK, s. 278)

BAKIECISTY – ‘o człowieku lub zwierzęciu (zwykle owcy, baranie): mający kręjące się, zwinięte w loki włosy, sierść; kędzierzawy; zob. też: BAKIESISTY’ (ILGiKP, s. 176)

1.3. Definicja gramatyczna uzupełniona definicją synonimiczną – najczęściej formą ogólnopolską

Z uwagi na charakter ILGiKP i SGiKK średnik oddziela również definicję gramatyczną od definicji synonimicznej. Pierwszy segment w obrębie cudzysłowu definicyjnego stanowi objaśnienie jednostki z perspektywy gramatyki języka. Autorzy odwołują się do sytuacji językowego użycia opisywanego leksemu. Druga część zazwyczaj ma charakter jednowyrazowego uzupełnienia w postaci wskazania synonimu będącego nazwą ogólnopolską. Wprowadzenie po średniku nazwy ogólnopolskiej ma na celu jednoznaczne wskazanie desygnatu.

BO – 1. ‘łączy współrzędne zdania lub ich równorzędne części, wyrażając możliwą wymiennność w obrębie opisanych nimi sytuacji, z których każda wyklucza pozostałe; lub’ (ILGiKP, s. 95)

ANI II – ‘tworzy wyrażenie porównawcze, wskazuje na człon porównania oddający podobieństwo do kogoś lub czegoś, w zakresie cechy branej jako podstawa porównania; jako, jak’ (ILGiKP, s. 119)

ABY – *ekspr.* ‘spójnik ograniczający lub wyróżniający pod względem treści lub zakresu z wyłączeniem innych możliwości; tylko, jedynie’ (SGiKK, s. 39)

CZEGU – ‘zaimek wyrażający pytanie; co’ (SGiKK, s. 158)

2. Definicje dwóch różnych desygnatów

2.1 Definicja realnoznaczeniowa uzupełniona po średniku znaczeniem kontekstowym (znaczenie pierwotne i wtórne)

Definicja umieszczona w cudzysłowie definicyjnym może odsyłać do dwóch różnych desygnatów, które powiązane są ze sobą pokrewieństwem znaczeniowym. W tym wypadku na funkcję średnika wywiera wpływ druga z definicji umieszczonych w obrębie cudzysłowów definicyjnych. Omawiany znak interpunkcyjny używany jest dla oddzielenia definicji realnoznaczeniowej od znaczenia odnoszącego się do wyekscerpowanego z rozmów z informatorami cytatu. Mamy tutaj do czynienia z sytuacją, w której pierwsze ze znaczeń stanowi znaczenie pierwotne, drugie natomiast jest znaczeniem wtórnym.

W przypadku haseł, dla których definicja zależna jest od kontekstu, objaśnienie przybiera formę dwuczłonową. W pierwszej części mamy do czynienia z definicją realnoznaczeniową lub encyklopedyczną będącą pierwotnym znaczeniem. Na drugą część składa się znaczenie kontekstowe wyrazu poprzedzone wskazaniem „tu:” lub „też:”. W tym przypadku średnik pełni funkcję oddzielania dwóch segmentów. W tego typu definicjach spotykają się dwa typy świadomości – z jednej strony mamy ingerencję autora słownika, który opiera wyjaśnienie wyrazu hasłowego na definicji realnoznaczeniowej; z drugiej – autora wypowiedzi/cytatu, który używa słowa w sposób kontekstowy, wynikający bezpośrednio z tematyki przeprowadzanych badań terenowych. Jako przykład może posłużyć hasło *lekarz*:

LEKARZ – ‘osoba zawodowo zajmująca się leczeniem ludzi; tu: również zwierząt’ (Gospodarz, s. 142)

Kwestionariusz, na podstawie którego zbierano materiał, nie odwoływał bowiem się do kwestii medycznych, tylko rolniczych. Informator z tej racji wskazuje jedynie na znaczenie

wtórne, nie odnosząc się do znaczenia pierwotnego. Leksykograf uzupełnia definicję o informację, która nie zostaje wykazana na podstawie cytatu, a wiąże się z jego świadomością językową. W tym przypadku część po średniku jest uzupełniana o zaimek *tu* lub partykułę *także*, co ilustrują poniższe przykłady:

WIRNIK – ‘ruchoma część czegoś wykonująca ruch obrotowy; tu: służąca do wydobywania ziemniaków z ziemi’ (Gospodarz, s. 315)

ALEJZY – ‘imię męskie Alojzy; też: męzczyzna noszący to imię’ (ILGiKP, s. 109)

ADMINISTRATOR – ‘osoba zarządzająca czymś; tu: cmentarzem’ (Gniezno, s. 55)

SZYNECZKA – ‘tylna części półtuszy wieprzowej, w okolicy łączenia grzbietu i tylnych kończyn; też: wędlina z tej części’ (Gospodarz, s. 274)

BARTŁOMIYJSKI – ‘sierpień; też: okres od 24 sierpnia (tj. dnia świętego Bartłomieja) do 29 września (tj. dnia świętego Michała)’ (ILGiKP, s. 197)

2.2. Definicja realnoznaczeniowa uzupełniona po średniku o kontekst kulturowy (znaczenie pierwotne i wtórne)

Na definicję składa się w pierwszej części definicja realnoznaczeniowa, niekiedy mająca formę encyklopedyczną. Segment następujący po średniku ma z kolei charakter uzupełniający i przybiera formę komentarza o charakterze kulturowym. Odniesienie do rozumienia opisywanego wyrazu hasłowego w kręgu osób posługujących się gwarą ma stanowić próbę objaśnienia hasła nie z perspektywy czysto językoznawczej, lecz etnolingwistycznej. Pozwala to na osadzenie w rzeczywistości społeczno-kulturowej wsi.

BAŁWANEK – ‘rodzaj rzeźby zrobionej ze śniegu; zwykle bałwanka lepi się z kul śniegowych nałożonych na siebie, a następnie wstawia oczy, nos, usta, ewentualnie w bok wbija się patyk, na głowę wkłada się garnek lub doniczkę, a brzuch ozdabia guzikami z węgla lub kamieni’ (Gniezno, s. 55)

JELITO – ‘wnętrzości świni, przez które przechodzi treść pokarmowa; wykorzystywane jako osłonki w wyrobach wędliniarskich’ (Gospodarz, s. 104)

3. Dla oddzielenia nienumerowanych znaczeń jednego leksemu

Użycie średnika wiąże się z sytuacją, kiedy definiowane hasło odsyła do dwóch desygnatów. W tej sytuacji stanowią one nienumerowane, równorzędne znaczenia, które zostają oddzielone średnikiem. Wykorzystanie omawianego znaku interpunkcyjnego w funkcji separatora nienumerowanych znaczeń wiąże się z charakterystycznymi relacjami:

a) Relacja całość i część

Relacja ta dotyczy artykułów hasłowych, w których składowe części definicji odnoszą się do dwóch bytów pozostających we wzajemnej zależności ze względu na odniesienie do opozycji część i całość.

BLO^NG – ‘przegroda w stodole, która oddziela klepisko od sąsiedka; też: belka tworząca tę przegrodę’ (Gospodarz, s. 43)

b) Relacja produkt i potrawa z tego produktu

Ze względu na tematykę podejmowanych rozmów stałą relacją semantyczną w przypadku nazw potraw jest metonimia. W obrębie cudzysłowów definicyjnych umieszczone zostają dwie definicje odnoszące się do produktu oraz potrawy, która jest wykonana z tego produktu. Biorący udział w nagraniach do słowników używają tego hasła, by nadać swoim wypowiedziom skrótowość, co potwierdzają cytaty.

SKRZYDELKO – ‘część kury, kurczaka, którą zwierzę macha, chcąc wznieść się w powietrze; przez ludzi wykorzystywana w celach spożywczych’ (Gospodyni, s. 261)

c) Relacja pojemnik i zawartość

Typ ten występuje przy definiowaniu wyrazów hasłowych stanowiących nazwy przedmiotów użytkowych. Na definicję hasła składa się w pierwszej kolejności definicja realnoznaczeniowa o charakterze opisowo-charakteryzującym. W drugiej części wskazane zostaje za pomocą określenia *też* bądź *także* odniesienie do zawartości opisanego przedmiotu.

SŁOIK, SŁOJK – ‘szklane naczynie, które można zakręcać; też: jego zawartość’ (Gospodyni, s. 264)

GRANIEC – 1. *daw* ‘miara objętości, najczęściej cztery kwarty (w przybliżeniu cztery litery); także naczynie o takiej pojemności’ (SGiKK, s. 248)

d) Relacja zwierzę i człowiek

W przypadku leksemów, które mogą dotyczyć zarówno człowieka, jak i zwierzęcia, dominującą perspektywą opisu jest zwierzę. W tym przypadku nie mamy do czynienia z typowym dla kultury europejskiej antropocentryzmem. Autor definicji, bazując na zgromadzonym podczas badań terenowych materiale, wskazuje na świński żołądek, którego dotyczyły pytania kwestionariuszowe. W drugiej kolejności pojawia się perspektywa ludzka.

KALDUN – ‘świński żołądek; niekiedy też: o ludzkim żołądku lub brzuchu’ (Gospodarz, s. 107)

e) Relacja roślina – owoc

Średnik pojawia się również regularnie przy definiowaniu roślin, które mają swoje owoce. W pierwszej kolejności wskazana zostaje definicja realnoznaczeniowa odnosząca się do formy rośliny (drzewo/krzew). Po średniku następuje natomiast odniesienie do obiektu spożywanego przez człowieka – plonu z drzewa, krzewu (niekiedy następuje przedstawienie części składowych).

OLSZA – ‘krzew o drobnych, różowo-czerwonych owocach; też: owoc tej rośliny’ (Gospodarz, s. 186)

JAGODA – ‘krzewinka o czarno-granatowych owocach; też: owoc tej rośliny’ (Gospodyni, s. 89)

WIŚNIA – ‘kwaśny, czerwony, kulisty owoc z pestką w środku; też: drzewo, na którym rosną te owoce’ (Gospodyni, s. 304)

BABIA WESZ – ‘chwast o dużych sercowatych liściach i okrągłych czepliwych owocach barwy purpurowej; łopian większy, *Arcticum lappa*; także nazwa owocu tej rośliny pokrytej drobnymi haczykami, którymi przyczepia się do ubrań, sierści zwierząt’ (SGiKK, s. 51)

f) Relacja znaczenie konkretne – znaczenie przenośne

Średnik pełni również funkcję oddzielającą znaczenia pozostające ze sobą w relacji wartość konkretna i wartość abstrakcyjna. W pierwszej części wskazane zostaje przy użyciu definicji realnoznaczeniowej znaczenie konkretne. Dopiero po średniku znajduje się informacja o tym, jak wyraz może być rozumiany z perspektywy abstrakcyjnej. Autor definicji w słownikach Gospodyni i Gospodarz sygnalizuje to dodatkowo poprzez wprowadzenie kwalifikatora *przen.*

KIESZEŃ – ‘część ubrania, do której można coś włożyć; przen. zasobność finansowa’ (Gospodarz, s. 113)

WIELKI – ‘wyróżniający się rozmiarem; bardzo duży; przen. znaczący, ważny’ (Gospodyni, s. 304)

4. Dla oddzielenia odsyłaczy do innych artykułów hasłowych

W przypadku ILGiKP odsyłacze do artykułów hasłowych związanych z opisywanym w definicji znajdują się wewnątrz cudzysłowu definicyjnego. Na definicję składa się w tym przypadku definicja realnoznaczeniowa uzupełniona o kontekst etnograficzny. Po średniku następuje odesłanie, najczęściej do innego wariantu leksemu lub formy ogólnopolskiej. Każdorazowo autor wykorzystuje *zob. też:* na wskazanie odesłania do innego artykułu hasłowego. W pozostałych słownikach, które podlegały analizie, odsyłacze znajdują się poza cudzysłowem definicyjnym i nie są elementem definicji słownikowej. W ILGiKP wewnątrz cudzysłowu definicyjnego zostaje również umieszczone odesłanie do tablic ze zdjęciami, które znajdują się na końcu każdego tomu. Pozostali badacze wyłączają dokumentację ilustracyjną poza definicję hasła.

Wnioski i perspektywy. Podsumowując: autorzy w obrębie cudzysłowów definicyjnych odnoszą się do jednego desygnatu, wykorzystując dwa typy definicji, ale także wskazują na dwa różne desygnaty, które pozostają między sobą w relacjach semantycznych. W pierwszym przypadku najczęściej wykorzystywaną formą jest łączenie definicji realnoznaczeniowej z informacją kontekstową bądź synonimicznym wskazaniem określenia ogólnopolskiego. Średnik

jako znak interpunkcyjny oddzielający składowe eksplikacji pozostaje w swoim pierwotnym założeniu elementem oddzielającym komponowane ze sobą informacje na zasadzie współrzędności. W przypadku rozróżnienia współwystępowania hasła na oznaczenie dwóch desygnatów niejednokrotnie możemy zauważyć powtarzalność. Leksykografowie, przygotowując definicje, bazowali na materiale nagrany na podstawie kwestionariuszy, dlatego punkt wyjścia w definicjach stanowi opisywana rzeczywistość pozajęzykowa. Nie chodzi o realnoznaczeniowe przedstawienie artykułu hasłowego w taki sposób, jak w słownikach języka ogólnego, lecz o odwołanie się przede wszystkim do doświadczeń i praktyki osób posługujących się gwarą, co sygnalizował wielokrotnie Kaś (10, s. XXIV–XXV).

Zastosowanie średnika w przypadku definicji haseł odnoszących się do dwóch znaczeń – pierwotnego i wtórnego – umożliwia również pokazanie bogactwa nazw i znaczeń oraz uchwycenie dynamiki zmian językowych w obrębie leksyki gwarowej, na co szczególną uwagę zwracała Halina Pelcowa (8, s. 279). Takie działanie pozwala także na łączenie osobliwości wynikających z geograficznego zróżnicowania leksyki z wiedzą ogólną. Średnik w tym wypadku oddziela więc człony równorzędne pod względem logiczno-składniowym i różne pod względem myślowo-pojęciowym, które odnoszą czytelnika do funkcjonowania haseł w rzeczywistości pozajęzykowej. W wielu wypadkach użycie tego znaku interpunkcyjnego pozwala także na wskazanie stałych relacji semantycznych w języku mieszkańców wsi.

Funkcjonowanie średnika w definicjach w słownikach i leksykonach gwarowych pozwala więc na łączenie definicji leksykograficznej (naukowej) z dodatkowymi informacjami i definicją użytkownika gwary, podaną w przywoływanych fragmentach wypowiedzi mieszkańców wsi (8, s. 279). Powtarzalne schematy użycia znaku delimitacyjnego wskazują także na kształtowanie się stałej praktyki leksykograficznej w słownikach gwarowych.

Spis wykorzystanej literatury

1. Bednarek A., Grochowski M. Zadania z semantyki językoznawczej. Toruń: UMK; Wydawnictwo Naukowe UMK, 1993. 63 s.
2. Falińska B., Kowalska A. O definiowaniu nazw w słownikach i atlasach gwarowych. *O definicjach i definiowaniu* / pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1993. S. 339–348.
3. Karaś H. Polska leksykografia gwarowa. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 432 s.
4. Kaś J. Słownik regionalny wśród słowników gwarowych. *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna.* / pod. red. B. Dunaja, M. Raka. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2009. S. 11–19.
5. Kaś J. Zmiany w gwarowym systemie leksykalnym a praktyka leksykograficzna. *Gwary Dziś*. 2019. T. 11. S. 29–39.
6. Mikołajczak-Matyja N. Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów. Poznań: Sorus, 1998. 199 s.
7. NSPP: Nowy słownik poprawnej polszczyzny / pod red. A. Markowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 1786 s.
8. Pelcowa H. Hasło w słowniku gwarowym – problem metodologiczny współczesnej dialektologii. *Gwary Dziś*. 2021. T. 14. S. 277–288.
9. Rudnicka E. Kategoria stylu w badaniach metaleksykograficznych. *LingVaria* 2017. Rok XII. Nr 2 (24). S. 35–56. URL: <https://tiny.pl/9hfdv> (dostęp: 12.02.2021).
10. SGO: Kaś J. Słownik gwary orawskiej. Wyd. 2 popr. i poszerz. T. 1–2. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011. T. 1, 812 s. T. 2, 780 s.
11. SJPD: Słownik języka polskiego / pod red. W. Doroszewskiego. T. 1. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958. 1206 s.
12. SOJP: Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji / pod red. M. Szymczaka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. 891 s.
13. SPP: Szober S. Słownik poprawnej polszczyzny. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Wiedza, 1948. 662 s.
14. Tutak K. Funkcje dwukropka w polskich opracowaniach normatywnych dotyczących interpunkcji (1770–1935). *LingVaria*, 2017, Rok XII. Nr 2 (24). S. 135–149, URL: <https://tiny.pl/9hffq> (dostęp: 12.02.2023).
15. Tutak K. Tekstowe funkcje dwukropka – na przykładzie “Dziejów w Koronie Polskiej” Łukasza Górnickiego. *LingVaria*. 2017. Rok XII. Nr 1 (23). S. 133–149. URL: <https://tiny.pl/9hffm> (dostęp: 12.02.2023).
16. WSO: Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji / pod red. E. Polańskiego. Wyd. 4., popr. i uzup. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016. 1336 s.

17. WSPP: Wielki słownik poprawnej polszczyzny / pod red. A. Markowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004. 1708 s.
18. Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. 310 s.

Źródła

19. Gniezno: Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady / pod red. J. Kobus, T. Gniazdowskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2018. 392 s.
20. Gospodarz: Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego / pod red. B. Osowskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2018. 358 s.
21. Gospodyni: Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego / pod red. B. Osowskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2018. 362 s.
22. ILGiKP: Kaś J. Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej. T. I: A-B. Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz: Bukowińskie Centrum Kultury Dom Ludowy, 2015. 546 s.
23. Łuków: Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie / pod red. J. Sierociuka. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2019. 282 s.
24. SGiKK: Słownik gwary i kultury Kujaw / pod red. nauk. Z. Sawaniewskiej-Mochowej. T. 1: A-H, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2017. 336 s.

References

1. Bednarek, A. & Grochowski, M. (1993). Zadania z semantyki językoznawczej (Linguistic semantics tasks). Toruń: UMK; Wydawnictwo Naukowe UMK, 63 (in Pol.).
2. Falińska, B. & Kowalska, A. (1993). O definiowaniu nazw w słownikach i atlasach gwarowych (On defining names in dictionaries and dialect atlases). In: *O definicjach i definiowaniu (About definitions and defining)* / J. Bartmiński, R. Tokarski (Eds.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 339–348 (in Pol.).
3. Karaś, H. (2011). Polska leksykografia gwarowa (Polish dialect lexicography). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 432 (in Pol.).
4. Kaś, J. (2009). Słownik regionalny wśród słowników gwarowych (Regional dictionary among dialect dictionaries). In: *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna (General and regional spoken Polish)* / B. Dunaj, M. Rak (Eds.). Kraków: Księgarnia Akademicka, 11–19 (in Pol.).
5. Kaś, J. (2019). Zmiany w gwarowym systemie leksykalnym a praktyka leksykograficzna (Changes in the dialectal lexical system and lexicographical practice). In: *Gwary Dziś (Dialects Today)*, 11, 29–39 (in Pol.).
6. Mikołajczak-Matyja, N. (1998). Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów (Definition of terms by average language users and by lexicographers). Poznań: Sorus, 199 (in Pol.).
7. NSPP: Markowski, A. (Ed.) (1999). Nowy słownik poprawnej polszczyzny (New dictionary of correct Polish language). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1786 (in Pol.).
8. Pelcowa, H. (2021). Hasło w słowniku gwarowym – problem metodologiczny współczesnej dialektologii (The word in a dialect dictionary – a methodological problem of contemporary dialectology). In: *Gwary Dziś (Dialects Today)*, 14, 277–288 (in Pol.).
9. Rudnicka, E. (2017). Kategoria stylu w badaniach metaleksykograficznych (Category of style in metalexigraphy research). In: *LingVaria*, XII, 2 (24), 35–56. Available at: <https://tiny.pl/9hfdv> (in Pol.).
10. SGO: Kaś, J. (2011). Słownik gwary orawskiej (Dictionary of Orava dialect), 2, t. 1–2. Kraków: Księgarnia Akademicka (in Pol.).
11. SJPd: Doroszewski, W. (Ed.) (1958). Słownik języka polskiego (Polish Language Dictionary). T. 1. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1206 (in Pol.).
12. SOJP: Szymczak, M. (Ed.) (1981). Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji (A spelling dictionary of the Polish language together with rules of spelling and punctuation). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 891 (in Pol.).
13. SPP: Szober, S. (1948). Słownik poprawnej polszczyzny (Dictionary of Proper Polish Language). Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Wiedza, 662 (in Pol.).
14. Tutak, K. (2017). Funkcje dwukropka w polskich opracowaniach normatywnych dotyczących interpunkcji (1770-1935) (Functions of the colon in Polish normative studies on punctuation (1770–1935)). In: *LingVaria*, XII, 2(24), 135–149. Available at: <https://tiny.pl/9hffq> (in Pol.).
15. Tutak, K. (2017). Tekstowe funkcje dwukropka – na przykładzie “Dziejów w Koronie Polskiej” Łukasza Górnickiego (Textual functions of the colon – based on the example of “Dzieje w Koronie Polskiej” by Łukasz Górnicki). In: *LingVaria*, XII, 1(23), 133–149. Available at: <https://tiny.pl/9hffm> (in Pol.).
16. WSO: Polański, E. (Ed.) (2016). Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji (PWN Great Spelling Dictionary with spelling and punctuation rules). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1336 (in Pol.).
17. WSPP: Markowski, A. (Ed.) (2004). Wielki słownik poprawnej polszczyzny (The Big Dictionary of Proper Polish Language). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1708 (in Pol.).
18. Żmigrodzki, P. (2009). Wprowadzenie do leksykografii polskiej (Introduction to Polish lexicography). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 310 (in Pol.).

Sources

19. Gniezno: Kobus, J. & Gniazdowski, T. (Eds.) (2018). Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady (Dictionary of the language of the inhabitants of the Gniezno area. Holidays, beliefs and superstitions). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 392 (in Pol.).
20. Gospodarz: Osowski, B. (Ed.) (2018). Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego (Host. Dictionary of the language of the inhabitants of the Koło district). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 358 (in Pol.).
21. Gospodyni: Osowski, B. (Ed.) (2018). Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego (Hostess. Dictionary of the language of the inhabitants of the Koło district). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 362 (in Pol.).
22. ILGiKP: Kąs, J. (2015). Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej (Illustrated lexicon of Podhale dialect and culture). T. I: A-B. Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz: Bukowińskie Centrum Kultury Dom Ludowy, 546 (in Pol.).
23. Łuków: Sierociuk, J. (Ed.) (2019). Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie (Dictionary of the language of the inhabitants of the Łuków area. Agricultural and farm work). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 282 (in Pol.).
24. SGIKK: Sawaniewska-Mochowa, Z. (Ed.) (2017). Słownik gwary i kultury Kujaw (Dictionary of the dialect and culture of Kuyavia). T. 1: A-H. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 336 (in Pol.).

FUNCTION OF THE SEMICOLON IN DEFINITIONS IN SELECTED PUBLICATIONS OF CONTEMPORARY DIALECT LEXICOGRAPHY

Michalina Surma, MA, PhD student, School of Language and Literature Sciences, Faculty of Polish and Classical Philology, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poznan, Poland)

e-mail: michalina.surma@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5165-5160>

Summary. Introduction. *The article analyzes the delimiting role of semicolons in the definitions of entry articles in dialectal dictionaries, which consist of two types of definitions and in the definitions of two different referents. The material for analysis was extracted from “Ilustrowany Leksykon Gwary i Kultury Podhalańskiej” by Józef Kąs (t. I: “A–B”), “Słownik gwary i kultury Kujaw” (t. A–H), by Zofia Sawaniewska-Mochowa and selected dictionaries published as part of the “Wielkopolskie Słowniki Regionalne” series. The material base consists of entries in which a semicolon was used when defining headwords – in the vast majority this punctuation mark was used once, more rarely twice or three times.*

Purpose of the article. *The aim of the article is to analyze the functional value of one of the punctuation marks – the semicolon – in the definitions in the entry articles of selected dialectal dictionaries. The description of the material takes into account the recurrent use of the semicolon in definitions.*

Methods. *In the analysis, I consider headword definitions, i. e. meanings enclosed in definitional inverted commas. I also note the occurrence of a semicolon in those cases where a headword article has more than one definition, separated by numbered meanings. I use Witold Doroszewski’s division when determining the types of definition. In describing the material, I distinguish the repeated use of a semicolon in definitions.*

Results. *The presence of a semicolon was included in the collected material: due to the structure of the definitions (in definitions of one referent, which consist of two types of definitions; in definitions of two different referents) and due to the purpose of separation (to separate unnumbered meanings of one entry; to separate references to other entry articles from definitions).*

Conclusion. *The authors within the definitional inverted commas refer to a single designator using two types of definition, but also point to two different designators that have semantic relations with each other. The functioning of the semicolon in definitions in dictionaries and dialect lexicons thus allows the lexicographic (scientific) definition to be combined with additional information and the definition of the dialect user given in the referenced fragments of the villagers’ statements. The repeated patterns of use of the delimitation mark also indicate the formation of a fixed lexicographical practice in dialect dictionaries.*

Key words: *dialect lexicography, dialect dictionaries, dictionary microstructure, keyword article, defining, semicolon.*

Надійшла до редакції: 30.09.23.

Прийнято до друку: 28.11.23.